

УДК 811.161.2'373.43

Максимчук В. В.

АВТОРСЬКІ ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ ІЗ СЕМОЮ 'ДИВО' ЯК ЕКСПЛІКАТОРИ РЕГІОНАЛЬНОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ПОЕТІВ РІВНЕНЩИНИ

У статті вилучено поняття регіональної мовної картини світу. Проаналізовано авторські лексичні новотвори із семою 'диво' в лексиконі поетів Рівненщини; визначено екстралінгвальні чинники, що вплинули на їх конструювання.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, регіональна мовна картина світу, сема, сучасна поезія Рівненщини.

В статтє истолковано понятие региональной языковой картины мира. Проанализированы авторские лексические новообразования с семой 'диво' ('чудо') в лексиконе поэтов Ривнэнщины; определены экстралингвистические факторы, влияющие на их конструирование.

Ключевые слова: авторское лексическое новообразование, региональная языковая картина мира, сема, современна поэзия Ривнэнщины.

The concept "regional linguistic worldview" has been interpreted in this article. The Rivneshchyna poets' author lexical new-formations with seme 'dyvo' ('wonder') have been analyzed; the extralingual factors having an influence on its creation have been defined.

Key words: author lexical new-formation, regional linguistic worldview, seme, modern Rivneshchyna poetry.

Ідея про існування мовних картин світу (далі – МКС) виникла в ученнях В. фон Гумбольдта й О. О. Потєбні, які розглядали закономірності розвитку мови в тісному зв'язку з народними уявленнями, увівши в науковий обіг поняття "внутрішня форма мови", "внутрішня форма слова". Зокрема В. фон Гумбольдт уважав, що за допомогою мови людина здійснює інтерпретацію світу, що зумовлює утворення його картини [3, с. 379]. На основі їхніх досліджень у сучасному мовознавстві сформувалися різні погляди на МКС. З-поміж вітчизняних учених до цієї проблеми зверталися С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонок, М. П. Кочерган, О. О. Селіванова, М. С. Скаб, Н. Т. Акульшина, В. Г. Заїць, О. С. Косенко, Р. Л. Ріжко, Ю. А. Фадеєва та інші дослідники.

Мета статті проаналізувати авторські лексичні новотвори (АЛН) із семою 'диво' в регіональній МКС поетів Рівненщини; з'ясувати вплив позамовних чинників на їх конструювання.

На думку О. О. Селіванової, МКС – це "представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій, сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості" [14, с. 365].

Н. Т. Акульшина зазначає, що МКС є "відображенням, осмисленням, відчуттям й оцінюванням у певній мові власного неповторного результату багатовікової роботи колективної етнічної свідомості певного народу, осмисленням буття та поглядів щодо світосприйняття та відображення в психіці людини навколишньої дійсності, віддзеркаленням та концептуалізацією світу, що формує певну цілісну систему поглядів, свого роду колективну філософію носіїв певної мови, через призму якої людина бачить світ" [1].

Окрім того, сучасні дослідники в структурі МКС виокремлюють поетичну картину світу – "своєрідне динамічне утворення, за допомогою якого в художній формі і за допомогою художніх засобів здійснюється обробка інформації про навколишній світ і водночас накопичується ця інформація в узагальненому вигляді" [11, с. 97]. Російський учений О. О. Корнілов вирізняє також національну МКС (результат відображення об'єктивного світу мовною свідомістю певної мовної спільноти, конкретного етносу) й індивідуальну національну МКС (результат відображення об'єктивного світу мовною свідомістю окремої людини – носія тієї чи тієї національної мови) [8, с. 112–113].

На думку дослідника, зовнішній світ і свідомість – це ті два фактори, які породжують національну МКС. Зовнішній світ – це просторово-часовий континуум, однак "етнос (його буденна свідомість) безпосередньо сприймає лише малу частинку просторового континууму (ареал свого проживання) упродовж незначного часового континууму" [8, с. 144].

Отже, підлягати вербалізації може лише те, що є в середовищі, оскільки інший світ недосяжний чуттєвому сприйняттю мовців і не може бути вербалізованим. О. О. Корнілов виокремлює три складові просторово-часового континууму: природне середовище, творене матеріальне середовище (матеріальна культура етносу), об'єктивні зв'язки між об'єктами і явищами матеріального світу [8, с. 146–147].

Національна МКС складається зі світобачення представників певного лінгвокультурного співтовариства, тобто з індивідуальних МКС окремих мовних особистостей – “конкретних носіїв мови, здатних розуміти, відтворювати і створювати тексти” [10, с. 91]. Індивідуальна МКС – це знання про навколишній світ, відображене в мовній свідомості індивіда. Кожна особа по-своєму членує світ, тобто має специфічний спосіб його концептуалізації. Індивідуальна МКС кожної людини унікальна як неповторні відбитки пальців чи малюнок сітківки ока [8, с. 114].

На думку дослідників, між національною й індивідуальною МКС можна помістити національну МКС соціальної групи. Однак, моделюючи світ у своїй свідомості, кожна людина черпає знання із ментально-лінгвального комплексу народу, а не окремої соціальної групи, засвоює насамперед загальнонаціональну мову, а потім розвиває і змінює індивідуальну МКС відповідно до реалій соціального буття [8, с. 114–115].

У сучасній науці соціальну групу визначають як “сукупність людей (не менше трьох), які пов’язані системою відношень, регульованих інститутами, мають спільні цінності та певний принцип, що забезпечує їх відмежування від інших груп” [15, с. 117–118]. До таких принципів Я. Щепанський зараховує ідеологію, мету, проживання на певній території, володіння цінностями, виконання ритуальних дій, релігію, мову [15, с. 119–126].

Зважаючи на територіальний принцип, а також на те, що творчість – “це процес людської діяльності, що створює нові *матеріальні і духовні цінності* (курсив наш. – В. М.)” [12, с. 586], поетів Рівненщини беззаперечно можна вважати соціальною групою, деякою мірою формальною, бо створено регульований інститут – Рівненську обласну організацію Національної спілки письменників України.

Оскільки носієм МКС може бути й окрема людина, і соціальна чи професійна група [1], є всі підстави говорити про існування МКС поетів Рівненщини, тобто регіональної. Позаяк розбіжність індивідуальних вокабулярів практично гарантує неможливість збігу індивідуальної МКС окремих людей [8, с. 115], то й відмінність світогляду, світовідчуття і світосприйняття поетів різних територій унеможливує збіг регіональних МКС. Скажімо, знаковий для української етнокультури образ степу [6, с. 579] нерепрезентативний у словотворчості поетів Рівненщини (*зеленогрива (даль степів)* (В. Ярмолюк), *просториться (стен)* (В. Басараба)), натомість він характерний для лексики літераторів інших регіонів, зокрема степових, пор.: *степ-бідняк* (Д. Загуд), *степ-домовик* (Т. Осьмачка), *степ-луг* (С. Черкасенко), *вербово-степовий* (Б. Олійник), *вихройдучий (стен)* (І. Драч), *середстепна (дорога)* (М. Вінграновський), *(степові) зірніці-квітки* (П. Усенко), *(степова) ціль-цілина* (М. Мороз), *(степова) пустінь* (М. Дубовик), *ріллити (стен)* (В. Алешко) тощо. Отже, природне середовище є важливим фактором, який впливає на формування ідіостилу поета, утім і регіональної МКС.

Регіональна МКС – це не застигла форма, а жива система, яка може поповнюватися новими лексемами, розширяться шляхом художнього омовлення реалій, предметів і явищ навколишньої дійсності. Оскільки ідіостиль поета формується крізь призму його світогляду, світовідчуття та світосприйняття, можна стверджувати, що індивідуальна МКС конкретного автора є складовою регіональної МКС зокрема й національної (української) загалом.

Регіональна МКС поетів Рівненщини – це омовлення засобами поетичного слова предметного й поняттєвого світу та відображення його в мовній свідомості митців, що базується на світоглядних позиціях, аксіологічних, естетичних й етнокультурних параметрах. Відповідно експлікатором регіональної МКС поетів Рівненщини вважаємо лексичний новотвір, який є результатом вербалізації авторського світогляду, світовідчуття і світовідчуття.

Зважаючи на те, що авторська словотворчість перебуває в руслі загальнонаціональної тенденції, відображаючи важливі для української етносвідомості явища, реалії, факти, вона також увібрала в себе ті екстралінгвальні особливості, які мали місце на території краю. Окрім типових назв рослинного і тваринного світу, прецедентних феноменів, у мовній практиці рівнян репрезентативними є АЛН з інтегративною семою ‘диво’, кількість яких перевищує 100 одиниць, що становить понад 2% від усього корпусу новотворів. Зауважимо, що така частотність уживання “дивних” інновацій є високою, оскільки в лексиконі українських поетів ХХ століття (за даними Г. М. Вокальчук [2]) їхня кількість не перевищує 0,5%. Це свідчить про певні позамовні фактори, що сприяють появі АЛН із семою ‘диво’.

Сучасні науковці вважають, що лексема “диво” виникла під впливом семантично близького “чудо” і споріднена з давньоіндійським dhī “споглядати, спостерігати” [5, с. 67]. На думку В. В. Жайворонка, диво належить до знаків української етнокультури і пов’язане з непооясненими явищами природи, екзотичними рослинами і тваринами, заморськими краями, чудесними зціленнями тощо. У дохристиянських віруваннях диво мало зв’язок із поклонінням людини стихіям, одухотворення нею предметів довкілля, гаданням, ворожінням і могло уособлювати якусь демонічну постать [6, с. 182]. Деякі дослідники стверджують, що в українській міфології існувала богиня смутку Дива і припускають, що значення слова можна трактувати як “зла чаклунка” [див.: 5, с. 64; 6, с. 181].

¹ Приклади взято з “Короткого словника авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття” Г. М. Вокальчук [2, с. 94–492].

На Поліссі справді вміли чаклувати, творити дива, оскільки науковці виокремлюють кілька типів українських відом, з-поміж яких найбільш яскраво вираженими є поліська відьма й закарпатська босорканя (босорка), яка ближча до західнослов'янського демонічного образу. Окрім того, поліські відьми відрізнялися від інших зовнішністю – вони мали карі, майже чорні, очі, довге темне волосся [9, с. 215]. І. О. Денисюк називає Західне Полісся царством польових русалок і вовкулаків. Дослідник стверджує, що майже в кожному поліському селі є знахур (бамбор), ворожка; той, хто щось знає; шептуха, а інколи й відьма [4, с. 417–418].

Як бачимо, поліська міфологія не могла залишитися осторонь поетичного світотворення, унаслідок чого сема ‘диво’ ввійшла до значеннєвої структури іменникових АЛН різних лексико-семантичних груп, як-от:

а) назви рослин і їх частин: *диво-зелень* (О. Ундір), *диво-зілля* (А. Войнарович), *диво-калина* (Н. Сафонік), *дивоквіт* (Г. Царик), *диво-квіти* (В. Климентовська), *диво-парасоля* (Ю. Береза) – назва лопуха, *чудо-м'ята* (І. Масюк);

б) номінації тваринного світу: *диво-журавель* (Г. Царик), *диво-птах* (В. Лящук), *диво-рибина* (О. Заїка), *диво-світлячок* (Ю. Костюкевич), *диво-соловей* (П. Велесик);

в) назви космічних об'єктів: *диво-земля* (М. Степанюк), *диво-зоря* (В. Романюк), *диво-сонце* (П. Катеринич), *чудозоря* (Б. Радонь);

г) інновації на позначення пір року, змін у природі: *диво-весна* (Р. Балахно), *диво-літо* (Г. Чубай), *диво-ніч* (О. Заїка), *літо-диво* (С. Праск), *чудо-день* (В. Ярмолюк);

г) номінації простору, території: *диво-простір* (Г. Царик), *диво-край* (Ю. Береза), *диво-гай* (О. Нагорна), *диво-сад* (Б. Білецький), *чудо-ріка* (Н. Диб'як);

д) назви матеріальних цінностей: *диво-авторучка*, *диво-рушник* (М. Береза), *диво-медальйон* (С. Мейта), *диво-черевичок* (Н. Диб'як), *диво-килим* (М. Степанюк);

е) номінації результатів інтелектуальної діяльності: *диво-казка* (Г. Олійник), *диво-мрія* (О. Заїка);

є) назви осіб: *диво-вершник* (А. Лимич), *диво-люди* (В. Ікрова), *хлопчик-диво* (Я. Савчук);

ж) назви будівель: *диво-дача* (Ю. Береза), *диво-храм* (О. Ундір) тощо.

Зауважимо, що в аналізованих новотворах компонент ‘диво’ може набувати різних значеннєвих відтінків, що свідчить про його полісемантичність:

1) ‘той, який викликає подив’: *Ішла блаженна, наче з диво-сну. / Немов жадала спраглими устами / Розцілувати вранішню весну.* (В. Ярмолюк); *Дивні погляди диво-людей / Відгукуються больовою інфляцією.* (В. Ікрова);

2) ‘невзначайний якимись якостями, властивостями’: *Росте, мабуть, яесь там диво-зілля, / Яке лікує душу і мовчить...* (А. Войнарович); *Мене чарує диво-квіт / І соковитий запах ночі, / Коли у зоряний зеніт / Земля бузкові зводить очі.* (В. Ярмолюк); *Моя любов – калинонька червона. / Вона в мороз гойдає диво-плід.* (М. Вівчарук); *... Ніби диво-птаха в цім саду була / І барвінок милий скинула з крила.* (Г. Філонюк);

3) ‘який не має подібних собі; рідкісний’: *Я цілую Вашу диво-авторучку: / Може, з неї слово раптом проросте!* (М. Береза); *Чи нема своєї хати / З диво-дачею при ній?* (Ю. Береза); *Академічний диво-храм – / То подарунок Божий нам.* (О. Ундір);

4) ‘дуже гарний, чудовий’: *Як її, мачиночку-зірницю, / Биту яничарськими руками, / Занести у батьківську світлицю / З маминими диво-рушниками.* (М. Береза); *Немов метелик, переліт-трава / Танцює диво-танець на Купалу...* (О. Заїка); *... От би їхнього сонечка трішки / Та до нашої диво-землі!* (М. Степанюк) тощо.

Показовим є те, що АЛН із компонентом “диво” у лексиконах окремих авторів мають подвійне написання (разом і через дефіс), що зі словотвірного погляду дає підстави вважати їх відповідно композитними і юктапозитними утвореннями, однак це ніяк не відображено в семантичній структурі інновацій, пор.: *О найпізніші дивоквіти. / Барвисті мрії наших матерів!* (В. Лящук) – *Тож марно я стараюсь затулити / Фіраночку в тім давньому вікні, / Де й тепер не в'януть диво-квіти...* (І. Сидоричк); *Навіщо такі, запитаєте, страсті – / теж дивоплід... взяти баночку джему...* (С. Бабій) – *Моя любов – калинонька червона. / Вона в мороз гойдає диво-плід.* (М. Вівчарук) та ін.

Деякі новотвори із семою ‘диво’ є номінаціями місцевих територій, природних реалій, що свідчить про авторську залюбленість у красу рідного краю, яка часто постає дивовижною, напр.: *У поліській диво-краї, / Де петляє Случ, /... / Там, їй-бо, веселі села / І дотепний люд.* (Ю. Береза); *Поліський дивоцвіт – / Це мій дитячий світ...* (М. Новак); *Ось Віля з Горинню / Шепочуть дивосинню / Про сиву давнину...* (О. Ундір).

Окрім словотворчості місцевих поетів, сема ‘диво’ широко репрезентована в ойконімії Полісся. На Рівненщині засвідчено такі назви сіл: Чудля (Володимирецький р-н), Дивень (Корецький р-н), Чудви (Костопільський р-н), Чудниця (Гоцанський р-н), Чудель (Сарненський р-н), які походять від слів “чудо”, “диво” [див.: 7]. Також Я. О. Пура зафіксував на території краю прізвиська, що містять аналізовані семи, напр.: *Дивак* – “той, хто своєю поведінкою, вчинками викликає здивування”; *Дивачук* – “син Дивака”; *Чудак* тощо [13, с. 186, 266].

Отже, сема 'диво', яка характерна як АЛН поетів Рівненщини, так і місцевим ойконімам і антропонімам відображає етнокультурні уявлення про значну силу поліських відьом і чаклунів. Значна кількість одиниць аналізованої типу свідчить про важливе значення давніх традицій, явищ, реалій у регіональній МКС, що відповідно їй відбілося в авторських лексичних інноваціях.

Література:

1. Акульшина Н. Т. Поняття "картина світу" у сучасній лінгвістиці [Електронний ресурс] / Н. Т. Акульшина // Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Мовознавство". – 2011. – Вип. 17. – Т. 3. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vdpu/Movozn/2011_17_3/article/2.pdf.
2. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття / Г. М. Вокальчук // Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Гришенка. – Рівне : Перспектива, 2004. – С. 94–492.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт ; [пер. с нем. / общ. ред. Г. В. Рамишвили]. – М. : Прогресс, 2000. – 400 с.
4. Денисюк І. Зустріч з непростими: гадерка / Іван Денисюк // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2003. – Вип. 31. – С. 415–421.
5. Етимологічний словник української мови : у 7 томах. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. 2: Д – Копці / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К., 1985. – 570 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
7. Історія міст і сіл Української РСР : у двадцяти шести томах. Ровенська область / [голова редкол. П. Т. Тронько]. – К. : Інститут історії Академії наук УРСР, 1973. – 655 с.
8. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
9. Милорадович В. П. Українська відьма: нариси з української демонології / В. П. Милорадович ; [упоряд., пер., передм. О. М. Таланчук]. – К. : Веселка, 1993. – 72 с.
10. Пименова М. В. Языковая картина мира : [учебное пособие] / М. В. Пименова. – Изд. 3-е доп. – Санкт-Петербург : СПбГУ, 2011. – 106 с. – (Серия "Славянский мир"; вып. 7).
11. Підкамінна Л. Епітети-церковнослов'язми як засіб моделювання поетичної картини світу (на матеріалі поетичної творчості Т. Г. Шевченка) / Л. Підкамінна // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 110. – Т. 2. – С. 97–99.
12. Подольська Є. А. Філософія : [підручник] / Є. А. Подольська. – К. : Інкос, 2006. – 704 с.
13. Пура Я. О. Край наш у назвах / Ярослав Пура. – Ч. 4. – Рівне : Перспектива, 2002. – 280 с.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
15. Щепанський Я. Элементарные понятия социологии / Ян Щепанський ; [пер. с польского М. М. Гуренко]. – М. : Прогресс, 1969. – 240 с.